

روش های تفکر خلاق در تعلیم و تربیت بر مبنای سیره نبوی

زهرا چایش^۱، ناهید شیرپور^۲، علی مدد مالکی^۳، محمد مهدی کریمی نیا^۴، مجتبی انصاری مقدم^۵

^۱ سطح سه (کارشناسی ارشد) حوزه علمیه، پژوهشگر و مدرّس حوزه علمیه فاطمه الزهرا (س)، شهر دالاهو، استان کرمانشاه
^۲ سطح سه (کارشناسی ارشد) مرکز تخصصی حضرت ولی عصر (عج)، پژوهشگر و مدرّس مدرسه علمیه حضرت فاطمه الزهراء (س)، شهر دالاهو، استان کرمانشاه
^۳ طلبه حوزه علمیه قم، سطح سه (کارشناسی ارشد)، مبلغ و پژوهشگر
^۴ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)
^۵ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر

چکیده

یکی از ویژگی هایی که خداوند به صورت فطری و بالقوه در وجود انسان نهاده و به وسیله آن او را از سایر موجودات متمایز کرده است، بهره مندی از قوه تفکر است، اما در جهان امروز که علم و فناوری از ذهن انسان پیشی گرفته، انسان نیازمند پیمودن راهی ویژه برای تفکر است. این نوع از تفکر، تفکر خلاق است که شخص با تلفیق مهارت های حل مسئله و تصمیم گیری، از افکار نو بهره مند می شود و قدرت کشف و انتخاب راه حل های جدید را پیدا می کند. باید گفت هر کسی توانایی این نوع تفکر را دارد که از طریق تکرار و تمرین و ممارست، و براساس تعلیم و تربیت به آن دست یابد. با توجه به اینکه نظام تعلیم و تربیت هر کشوری از اهمیت خاصی برخوردار است و اگر نظام تعلیم و تربیت کیفیت بهتری داشته باشد باعث رشد هم جانبه شخصیت انسان برای رسیدن به حق و پیشرفت کشور می شود. که در ارتباط با این موضوع کتابی با عنوان تفکر خلاق در منابع اسلامی از سید نور الدین محمودی و مقالاتی مانند تفکر خلاق، مبنای شیوه های آموزشی پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) از سید حسام حسینی، تفکر خلاق و باروری آن در سازمان های آموزشی از سید محمد میرکمالی، تفکر خلاق؛ ضرورت ها، راهکارها و پیامد های آن از غلامعلی طبرسا نگاشته شده است اما در آثار بررسی شده موضوعی با این عنوان یافت نشده است لذا در این مقاله کوتاه سعی شده که به صورت توصیفی و تحلیلی وبه روش کتابخانه ای به بررسی روش های تفکر خلاق در تعلیم و تربیت بر مبنای سیره نبوی پرداخته شود.

واژه های کلیدی: تفکر خلاق، تعلیم و تربیت، سیره نبوی، روش ها.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. تفکر خلاق

به معنای فرآیند درک مشکلات، مسائل، کمبود اطلاعات و عوامل جا افتاده، حدس زدن و فرضیه ساختن در مورد این کمبودها، ارزیابی و آزمون فرضیه ها و حدس ها؛ اصلاح و ارزیابی مجدد آن ها و در نهایت ارائه نتایج است. (حائری زاده، ۱۳۸۲، ص ۱۸).

۱-۲. تعلیم

در لغت به معنای یاد دادن و آموزش و در اصطلاح عبارت است از القای موضوعی توسط استاد به ذهن شاگرد تا آن را یاد گرفته و تکرار کند و در معنایی دقیق تر می توان گفت: تعلیم، ایجاد دگرگونی در متعلم و متحول ساختن او از حالت جهل است به حالتی که موجب رشد عقلی و استقلال فکری شود. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۵۹۷۱/ روحانی نژاد، ج ۱، ص ۲۱)

۱-۳. تربیت

در لغت به معنای پروراندن، ادب و اخلاق را به کسی آموختن و در اصطلاح برانگیختن و فراهم آوردن موجبات رشد و پرورش و شکوفایی تمامی استعدادها، توانایی ها و قابلیت های انسان به منظور رسیدن به کمال و سعادت است. (بهشتی، ۱۳۸۷، ص ۳۵)

۲. اهمیت تفکر خلاق

از نگاه قرآن، مبنای اساسی دعوت پیامبران، تفکر سالم است. تفکر زمانی می تواند ارزشمند باشد که یکی از نیاز های اصیل انسان را مد نظر قرار دهد، نیاز های انسان در دو بعد مادی و معنوی خلاصه می شود که دسته بندی و اولویت بندی و رعایت تعادل در تامین آن ها از ضروریات تفکر است. اسلام همان گونه که برای آفرینش انسان، در میان موجودات دیگر ارزش قایل است، به تعلیم و تربیت او نیز اهمیت می دهد. پس انسان برای به فعلیت رساندن توانایی هایش نیاز به تعلیم و تربیت دارد که برای رسیدن به اهداف خود لازم است بهترین روش را بکار گیرد (تعلیم و تربیت اسلامی، محمد محمدی، رضا حبیبی بردبری). از طرفی امروزه، رشد اطلاعات سبب شده که هر انسانی به طور نسبی از تجربه و علم و دانش برخوردار شود پس هر فردی باید تفکر خلاق داشته باشد تا در هنگام مواجهه با مسائل و مشکلات، بتواند راه حل آن ها را کشف کند (ضرورت ترویج تفکر انتقادی و خلاق، راضیه ندافی).

۳. روش های تفکر خلاق در سیره نبوی

۳-۱. روش عملی

یکی از شیوه هایی که مورد تایید قرآن است و بیشترین تاثیر را در مخاطب ایجاد می کند روش عملی است. تا آن جا که در سیره نبوی وارد شده که ایشان برای آموزش نماز به مسلمانان در مکان بلندی قرار می گرفت و به مردم می فرمود که من اینگونه که نماز به جا می آورم شما هم به جا آورید. هم چنین کمک گرفتن از اعضا و جوارح بدن، برای تفهیم مطلب به مخاطب می تواند تاثیر فراوانی داشته باشد، زیرا تصویری از آن حالات، رفتار و حرکات در ذهن مخاطب برجا می گذارد که فراموشی آن به مراتب نسبت به روش های دیگر کمتر است.

۳-۲. روش عقلانی

درآموزه های دینی نکات فراوانی برای تدبیر و اندیشه درباره آفرینش جهان وجود دارد، از جمله اینکه خداوند می فرماید: (ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ) (نحل، ۱۲۵) (ای رسول ما خلق را) به حکمت (و برهان) و موعظه نیکو به راه خدایت دعوت کن. در این آیه یکی از روش هایی که خداوند از پیامبر می خواهد که برای دعوت مردم از آن استفاده کند و به مردم آموزش دهد شیوه استدلال و تعقل است. زیرا مخاطب با روش استقلال فکری به نوعی خلاقیت دست می یابد و ذهن او فعال شده و می تواند از این طریق بسیاری از مجهولات را کشف کند. پس در مدارس بهتر است شیوه استدلال و تجزیه و تحلیل جایگزین تقلید های بی چون و چرا شود و با مشارکت دادن مخاطبین برای حل مشکلات عادت به فکر کردن در بین آنها را نهادینه کرد. (تفکر خلاق، مبنای شیوه های آموزشی پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) ، سید حسام حسینی/تفکر خلاق و باروری آن در سازمان های آموزشی، سید محمد میر کمالی)

۴. باز اندیشی اندیشه های گذشتگان

مراد از این روش، تفکر و تدبیر درباره آرا و اندیشه های گذشتگان و عبرت آموزی از تفکرات آن هاست. در این روش انسان از شناختی شهودی به شناختی باطنی و غیر شهودی دست پیدا می کند که باعث تغییر در رفتار ظاهری او نیز می شود که یک امر تربیتی به حساب می آید زیرا در نحوه تفکر و رفتار شخص تاثیر گذار است. اگر به سیره نبوی (صلی الله علیه وآله وسلم) مراجعه کنیم متوجه می شویم که ایشان بسیاری از حوادث و رویدادهای گذشتگان را در قالب داستان و قصه برای پیروانش تعریف می کردند تا علاوه بر آگاهی دادن به افرادی که در آن جمع حضور داشتند نسل های بعد هم آگاه شوند و از این حوادث و وقایع پند و عبرت گیرند. در واقع فرد با اقتباس از اندیشه های گذشتگان و خلاقیت در دخل و تصرف در آن ها برای حل مسائل و پرورش ایده های خود استفاده می کند. (روش عبرت دهی در قرآن، محمد رضا قائمی مقدم/ تفکر خلاق، مبنای شیوه های آموزشی پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) ، سید حسام حسینی)

۵. روش ترغیب افکار

یکی از شیوه های خلاق پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) برای متحول نمودن افکار استفاده از شیوه سؤال و تکرار بود.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) گاهی با طرح سؤالاتی، مخاطب را متوجه خود می کردند و از این راه، ذهن او را درگیر می نمودند. یا اینکه مطلب را آن گونه بیان می کردند که سوالات فراوانی در ذهن مخاطب ایجاد می شد و مخاطب مجبور بود برای پاسخ سوالات با دقت و توجه کامل به سخنان ایشان گوش دهد. در سیره تربیتی پیامبر (ص)، پرسش خوب بسیار حایز اهمیت است. پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) در این زمینه می فرمایند "پرسش خوب، نیمی از علم است". (محمدی ری شهری، ۱۳۷۲، ص ۲۶۷)

پس، پرسش معلم فرصتی را برای متربیان ایجاد می کند تا بین اندوخته های ذهنی خود و مطالبی که باید درباره آن بیندیشند و تعقل کنند، ارتباط برقرار کنند. علاوه بر آن تکرار نیز یکی از ابزارهای مهم برای تفکر خلاق است، زیرا تکرار سخن یا رفتاری مشخص، سبب می شود که آن رفتار یا سخن در وجود انسان نهادینه شود. (طباطبایی، ۱۳۷۹، ص ۱۳).

نتیجه گیری

مبنای حیات انسان را تفکر تشکیل می دهد، زیرا ادراک انسان از عالم، خود و پروردگارش به تفکر بستگی دارد. تفکر موجب دستیابی انسان به حقیقت می شود که اساس تعلیم و تربیت است و استعدادهای بالقوه او را به فعلیت در می آورد. بنابراین آموزش بر اساس تفکر خلاق نیاز حیاتی هر نظام آموزشی است. از روش های مؤثر برای تفکر خلاق رجوع به سیره معصومین (علیه السلام) است که پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) از همان ابتدا براساس آیات قرآن به تعلیم و تربیت انسانها پرداخت و آنها را به تفکر دعوت کرد که امروزه با توجه به پیشرفت علم و فن آوری پرورش تفکر خلاق در نظام تعلیم و تربیت امری ضروری است و باعث پیشرفت کشور می شود و لازم است که تفکر خلاق محور تعلیم و تربیت قرار گیرد.

منابع

✽قرآن کریم

۱. بهشتی، محمد، (۱۳۸۷)، مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه
۲. حائری زاده، خیریه بیگم، (۱۳۸۲)، تفکر خلاق حل خلاقانه مسئله، چاپ سوم، تهران، نشر نی
۳. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، لغت نامه، ج ۵، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران

۴. روحانی نژاد، حسین، محمد، نصیری، (۱۳۸۹)، تعلیم و تربیت در اسلام، ج ۱، زمزم
۵. طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۷۹)، سنن النبى، چ دوم، تهران، پیام ۵.
۶. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۷۲)، العلم والحکمه فی الکتاب والسنة، قم، دارالحديث
۷. محمدی، محمد، حبیبی بردبری، رضا، ۱۳۹۴، تعلیم و تربیت اسلامی سومین همایش علمی و پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران.
۸. حسینی، سید حسام، ۱۳۸۷، تفکر خلاق، مبنای شیوه های آموزشی پیامبر، نشریه مطالعات معرفتی، شماره ۲، ص ۲۱-۴۳
۹. مداحی، جواد، حسینی زاده، علی، ۱۳۹۲، بررسی و تحلیل روش های پرورش تفکر خلاق در سیره معصومان (ع)، فصلنامه تربیت اسلامی، شماره ۱۷، ص ۱۰۳-۱۳۱
۱۰. میر کمالی، سید محمد، تفکر خلاق و باروری آن در سازمانهای آموزشی، مجله روانشناسی و علوم تربیتی، شماره ۲، ص ۹۹-۱۲۰
۱۱. قائمی مقدم، محمد رضا، ۱۳۸۴، روش عبرت دهی در قرآن، مجله تربیت اسلامی، شماره ۱، ص ۹-۳۸